

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 111 (1998)

Rubrik: Istorgia
Autor: [s.n.]

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 15.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Istorgia

Regurdar il vargau – deletg e peina

Adolf Collenberg

Reflexiuns davart la historia sco summa dil passau, sur da modas, metodas e scopos da regurdar quei passau. Scuntrada Domat, uost 1997

Essend ch'igl ei malgrad tutta stenta e breigia buca reussiu a mi da far las Scuntradas passadas in soli referat che havess buca sin ina moda ni l'otra fatg scandal, fetschel uonn in discuors pli schetg ch'il tgil d'ina buccaria, in ver attentat sin Vossa concentraziun e pazienza. Tgi che surviva quel, ademplescha senza dubi las premissas per sa-tiuer er vinavon las liungas discussiuns davart la Svizra duront la II. Uiara mundiala.

Sefatschentar cun l'istoria munta semper entupar duas realitads:

L'emprema ei il total dil succediu en in rom definiu tras temps, liug e participai. Quei succediu ei adina complex e la realitad per propi.

Elements da quella realitad empleinan la memoria dils participai. Quels plaidan surlunder ella fuorma «jeu/nus/ins». Lur discuors re-splenda adina lur experienza ed interpretaziun, v.d. il succediu sco el ei sepresentaus da lur liug e pugn da vesta anora e quei munta adina: en fuorma reducida. Quei ch'ei pils participai realitad passa il filter dall'emblidanza, elavuraziun ni purificaziun.

Vegnan las realitads dils participai vestgidas en in raquent dil succe-diu, lu nescha ina **secunda realitad che nus numnein «historia»**. Quella ei ina reconstrucziun selectiva da acts e fatgs nunrepetibels. Quella reconstrucziun sesprova da fixar ils elements essenzials dil succe-diu e da cavigliar els en ina fuorma che lubescha da capir ed inter-pretar (v.d. fuorma logica). Quei sistem da retscherca dils fatgs, d'analisa ed interpretaziun ei en sia totalitad quei che nus numnein «scienza dalla historia».

L'avischinaziun posteriura al succediu producescha aber danova-mein multifars pugns da vesta e cheutras variaziuns dil succediu tiels participai sco era tiels reconstruiders e lur lecturs.

La perspectiva ei adina subjectiva. Objectiv sa mo igl instrumentari analitic ed interpretatoric esser.

Era quei che nus vivin activ ni passiv sco actualitad ei ina mischeida da pliras realitads:

1. Ils effects dils passau a nus enconuschents ni buca intelligibels.
2. Nossa schientscha e nossa interpretaziun dils connex denter vargau e present.
3. Il niev che nescha il mument e dil qual nus savein mo imaginar vesamein il svilup e las consequenzas.

Agir ni restar passivs ensiara adina la pusseivladad che tut sedat au-ter che intendiu. Quei munta pia era, che nies far e tralasar sa ve-gnir giudicaus e valetaus pli tard, cura che las consequenzas semuos-san, tut autramein ch'el mument da nies agir.

En ina tala situaziun sesanfla il mument la generaziun d'uiara. Sia valetaziun ordvart positiva dalla Svizra duront la II. Uiara mundiala vegn splimada sil blut. Ins vul demonstrar sia vesta e valetaziun sco fallidas ni (la lètga pli curteseivel) sco munglusas e zun pauc differen-ziadas.

Historiografia, quei ei ina avischinaziun al vargau, la tschontscha sur dil vargau, il vargau en plaids, maletgs e.a.. Schebein ella vegn qualifi-cada da scientifica dependa d'in catalog da pretensiuns metodicas, da connexiuns e deducziuns lubidas dalla logica, v.d. dalla raschuneivla-dad. Quei catalog survescha sco directiva per la lavur da scrutaziun e sebase sin in codex da reglas acceptadas dalla scienza d'in temps. Igl instrumentari metodich ei variabels – la logica cuntercomi buc.

Ei fuss absolut abstrus dad incaricar ina cumissiun da sclarir fatgs dalla II. Uiara mundiala sch'ei existess buca in consens minimal sur-lunder, tgei ch'ei scienza dalla historia e tgei buc. Igl instrumentari scientific garantescha **dapli verdeivladad sur dil succediu**. Alla verdad historica san ins mo s'avischinar, e zuar entras slargiar la sa-vida e migliurar la qualidad da quella.

Ins sto penetrar metodicamente e filtrar spirtalmein il passau per sa-ver formular savida, essend la reproducziun integrala dil vargau nun-pusseivla. Il vargau ei adina in unicat, igl original. Quei munta: con-trari allas ciencias naturalas savein nus buca verificar ni falsificar nossas pretensiuns tras igl experiment ni la demonstraiziun matematica.

Historiografia basescha sco scienza primarmein sin ina selecziun da datas da temps liug e persunas. Aschilunsch che quell'as datas vegnan recaltgadas tenor reglas metodicas adequatas e colligiadas a moda logicamentein admissibla sa il raquent historic pretender per sesez il bul da qualitat scientifica. Jürg Rüsen plaيدا da «Triftigkeit». Il cuntegn da quei raquent semper incomplet e parzial ei in'offerta ed invitaziun al discuors raziunal (buca emoziunal!) ed all'interpretaziun.

Senza imaginaziun dat ei negina historiografia, essend ch'il vargau sto vegnir reconstruius ord las scalgias che han surviviu il temps: la memoria dils participai, documents screts, visuals, novissimamein electronics etc. Las inevitablas largias lubeschan negina fixaziun dogmatica.

Actualitad

Uonn (1997) ei capitau tier nus zatgei veramein remarcabel: ins ha in-stradau ina cumissiun e da quella vegn spitgau empau naiv ch'ella presenti vonzeivi alla Svizra ed al mund «la verdad» sur dils flums d'aur e daners duront la II. Uiera mundiala. Il giavel fa barlot e ladinamein duessen ils historichers esser ils gronds possessurs ni anfladers dalla verdad! Mo duront ch'els isan cumbels els archivs per daventar pli sabis e ch'els admoneschan alla pazienza, grescha in meins scrupulus ch'ei hagi in seniester ella cumissiun e quel astgi buca vegnir participaus alla retscherca dalla verdad. Ch'il professor Bergier ei buca prompts d'unfrir ses collaboraturs a mintga tgaper che craschla demuossa che quella cumissiun secapescha buca sco survienta partischonta e ch'ella accepta dapli pugns da vesta che la politica partisana. Aber era quella cumissiun cumponida a moda differenzionta vegn buc ad anflar «la verdad».

Tier ina demonstraziun matematica gioga la concepziun politica negina rolla. La demonstraziun reussescha, il resultat ei gests ni fallius – basta.

Sil camp dalla historiografia exista negina verdad ch'exclauda ulterriuras vestas ed interpretaziuns dil medem object. Nus stuein secunten-tar cun in chischlet verdads el senn da resultats che sebasan sin informaziuns gudignadas a moda formalmein correcta e pretensiuns/interpretaziuns pusseivlas. Quei tuna lu sco suonda: «Gie, quei ei succediu, aber gl'auter ei era succediu e stat en connex da temps, liug ed acziun cun tes resultats»; ni: «gie, aschia san ins era veser ed interpretar il succediu».

La discussun dils resultats ha ina funcziun eliminatorica viers posiziuns buca susteniblas.

Da quei fatg ein ils historiografs cunscients ed in dils gronds – il Franzos Georges Duby – di senza retenientscha: «Jeu concedel senz'au-ter che quei ch'jeu scrivel ei *mia* historia, v.d. ch'*jeu* plaidel; jeu hai buca l'intenziun da tschelar la subjectivada da miu discuors». (Geschichte und Geschichtswissenschaft. Dialoge. Suhrkamp 1982, S. 38)

Tala humilitonza d'in dils gronds historiografs da nies temps po far snarrir ils dogmatichers. Aber Duby vesa ed accepta ils cunfins da sia scienza.

La verda ei buc en possess digl Eizenstat ed era la cumissiun Bergier vegn buca a veser dapli che sias conturas. La verda entiretratga schai satrada el vargau ed ils scienziats sesprovan dad evaluar documents tschelai tochen oz per puder s'avischar ad ella. Las enconuschientschas gudignadas ord la massa da novs documents ed ord lur interpretaziun vegn lu ad esser quei che nus definin sco ultim stan dalla verda – ni negativ: dall'error.

Pils ins seresulta forsa gest quei ch'els han gia adina pretendiu (positiv ni negativ), auters vegnan a stuer curreger lur enconuschientschas ni valetaziuns. Per franc vegn buca tut la vischala da perdanza ad ir en scalgias, aber beinenqual scadiola vegn a piarder la manetscha, autras vegnan forsa sulradas posteriuramein cun aur.

Pil mument (stad 1997) molan ils mediums da massa ed entgins politichers graun e mistira. Tschienmellis miran ils films documentars e teidlan las discussiuns – aber per franc vegnan strusch 1000 dels a leger e reflectar ils resultats dalla cumissiun Bergier dad A-Z!

Tissi magliel sch'ils resultats da sia retscherca vegnan buca – sco usitau – evaluai dils divers camps ideologics tenor lur nez propagandistic per interess lur. Ed ei vegnan a reparter notas da qualita. «Bien» vul dir: buna muniziun per mia vesta; «schliet» vul dir: ils auters han survegniu buna muniziun encunter mei; «munglus» vul dir: la cumissiun ha furniu onz pauc muniziun encunter il Ziegler, il Blocher, las bancas, la regenza d'antruras etc.

99,9% dils Svizzers vegnan a s'interessar in quex per ils detagls dil rapport. Ils ins vegnan ad esser cuntents mo cun resultats alvs, auters mo cun ners. Buc ils fatgs vegnan ad interessar la massa – quels ein

sco notas spiras – la musica vegn a vegnir fatga cun la selecziun ed interpretaziun da quels fatgs.

Scadina societad tgira ina cultura da sia historia, tipica per in temps. Quella cultura secumpona da savida fundada sin scienza, d'interess dominants vid certs aspects dil vargau e present, da fuormas da transmissiun da savida historica, ficziuns, errurs, faulsas pretensiuns, manzegna, legendas e mitos che vegnan tgirai.

Il duer dalla scienza ei da sparter il fictiv dil factic – in pensum che daventa adina pli difficils essend che la schientscha historica vegn remplazzada pli e pli tras imaginaziun.

1. La visualisaziun tras film documentar che transmitta cuntegns, che ei aber suttamess allas reglas dil medium: visualisaziun per tut prezi, quotas d'aspectatur ...
2. La commercialisaziun: bialas historiettas, p.ex. en brochuras d'informaziun turistica tenor il principi: sch'igl ei buca ver – tunar tun'ei bein!
3. Infotainment: savida preparada a moda divertenta en emissiuns che suondan primarmein il principi dil deletg, evitond tutt'informaziun che savess caschunar peina agl aspectatur e cheutras sfurzar quel da reflectar igl udiu e viu.

Il probelm dalla scienza dalla historia ei, ch'ella sto differenziar. Il raquent scientific dil passau ei per sforz relativamein cumplicaus e cheutras vegn el recepius mo cun stenta e breigia. Ils historiografs, cunscients dalla nunpusseivladad da reconstruir il vargau per propi, offereschan lur resultats en fuorma da discuors: «Quei ein mes documents e mia interpretaziun, tgei sas ti surlunder e co vesas ti la causa?»

Ina tala tenuta ei aber ina horrur per quels che vulan verdads semplas e quietontas. En concorrenza gudogna il simplificader la cuorsa, il predicatur da verdads dogmaticas e legendas. El chor dils simplificaders e generalisaders van ils pensivs e precauts a piarder. Il visualplacativ e retoric-suggestiv destruescha il cunfin denter ficziun e realitad ed impedescha la reflexiun.

Legendas, mitos e simplificaziuns tochen alla manzegna reproducechan buca la realitad, sur dalla quala els plaidan, aber els adempleschan cun bia pli grond effect che la scienza historica ina funcziun sociala. Els satisfan il basegns da segirtad da sesez e da solidaritad

collectiva. Aber, cuntrari all'avischinaziun reflectonta dil passau sveglian els neginas marveglias e negin interess da sefatschentar culla caussa. Els restan formulas retoricas ch'ins sa repeter ed emplenir cun emoziuns tut tenor opportunitad, daventond cheutras propaganda ad usum positiv ni negativ.

Ston ins cumbatter scadina legenda, scadin mitos, scadina faulsa pretensiun? Quei reussescha buc! Els ein pilasters dalla cultura historica d'ina societad d'in temps definiu, las tromasfier el cement ideologic che svaneschan pér cura ch'ina nova societad creescha novas legendas, novs mitos e novas flausas ch'expriman e condenseschan sias intenziuns e ses ideals.

Cheu setschenta la damonda dil senn dalla historia e dil scopo da sefatschentar cun ella.

La pli semplia risposta dat l'interpretaziun teologica che ha dominau tochen el 18avel tschentaner, v.d. quel dall'illuminaziun:

Ils carstgauns ein creaturas da Diu, ei dat buns e schliats. Diu ei il motor dalla historia, tut ei sortiu dad el e tut retuorna tier el. Nies cuors terrester ei in temps d'emprova e da preparaziun sil giuvenesendi – parvis ni uffiern. Diu remunerescha e strufegia tuts tenor sabientscha e giustia divina.

Ina tala concepziun ei fetg attractiva essend ch'ella suonda in sempel schema e dat risposta silla damonda fundamentala dall'existenza humana e dalla creaziun insumma: Diu ei il senn, la creaziun siu instrument. Dapli teoria drova in carstgaun cartent buc. Cardientscha ei ni verificabla ni falsificabla.

Spérts pli mundans sco Hegel e Marx lain sesviluppar la historia tenor lescha dialectica; l'in cul spért universal, l'auter cun las relaziuns economicas sco motor dil svilup digl imperfetg alla societad ideala. Essend lur filosofia dalla historia fundada sin deducziuns raziunalas ein ellas discutablas, v.d. verificablas ni falsificablas. Medemamein la concepziun da Nietzsche che vesa en l'istoria in mulin che mola semper il medem sac graun: il retuorn dil sempermedem.

Pli plausibel che tut quellas ed autras teorias para a mi il «Labirint» da Dürrenmatt, v.d.: acceptar la nunpusseivladad dall'enconuschien-

tscha da verdads finalas sin via raziunala. Quei ei ina lecziun da humilitonza, essend malemperneivla en sias consequenzas.

En vesta alla nunpusseivladad da verificar ina filosofia dalla historia che demussass tut las autras sco faulsas stuein nus secuntentar cun l'analisa dallas emprovas praticas da dar senn als schabetgs e svilups historics.

Da numnar ei cheu l'emprova da dar senn ad ina caussa malgarte-giada ni nunsurportabla ella retrospectiva; p.ex. als mulins da saung da Verdun. Ualvess che zatgi vegn a protestar sche nus taxein quels mulins sco mazlerias absurdas e monstrusas e sche nus truein quels che han instradau ellas. Els han buca contonschii lur mira e restau ei sut il streh il saung dils milliuns spons en in'uiara desastrusa. La victoria era la mira dils attaccaders, quella mira han ei buca contonschii – e cheutras maunca la premissa che dess senn a lur acziun sanguinusa. Il mulin da saung cuntegn per sesez negin senn.

Suenter quell'experiencescha infernala han ei griu: «Mai pli uiara!» Monuments han ins eregiu encunter la horrur guerila per educar alla pasch e cheutras utilizar il nonsens silmeins pedagogicamein. Aber gest quei era buca la mira dall'acziun sanguinusa, alla quala ins ha stuii dar ella retrospectiva in senn ch'ella possedeve buca il mument dall'acziun e render quella cheutras surportabla. Aber quei senn posteriur che dueva possibilitar als curdai da buc «esser curdai per nuot» ha munchentau siu scopo. L'atmosfera morbida da fossa ed ossa a Verdun ed auters ossaris delectescha ils amaturs dalla violenza, e tgi che sbetta violenza drova buca tals Schreckmümpfelis.

E 20 onns pli tard ... 1939

Quellaga buca per Kaiser e patria, mobein per Führer e razza, Duce ed Impero. Era quella uiara dat neu negin senn, era ils Duces e lur pievels han munchentau tut lur miras, han semnau e racoltau destrucziun.

L'Emprema Uiara mundiala ha relaschau nus Svizzers en pitgira economica, aber senza ch'enzatgi havessi pigliau nus pli tard pil cavez.

Era la II.Uiara mundiala ha spargnau a nus invasiun e destrucziun.

Decennis alla liunga era clar: Ei era uiara, quella havein buca nus da responsar, nus eran tschinclai e prompts da refusar cun pugn da fier

l'arroganza inhumana faschista e nazista. Entgins ch'eran buca prompts leutier han ins sittau giu. Nossa veglia da sedefender ha lavagau la fom al Hitler. Dieus era da nossa vart ed ha possibilitau a nus da far bia dil bien. Da quei ch'ins trai il mument alla glisch (aur dils nazis e gedius, detagls dalla politica viers fugitivs e.a.) haveva mo in tschup-pel d'insiders enconuschientscha.

La grondissima majoritad svizra ha tochen oz giu negin fastedi cun quella vesta essend ch'ella deva senn als mellis dis da survetsch ed alla lavur da bov prestada da femnas ed affons a casa. In senn che surpassava per dabia quel che mintga singul veseva enten la banalitat fastidiosa e stunclenteivla digl agir individual zanuas en in foss, in buncher, ina tauna. Quei senn ha inserrau civilists e schul dai ella gronda armada che ha spindrau la patria e preservau ils ses da pupira, sgurdin e mort.

Ed ussa tschappan ins la generaziun d'uiara pil cavez sco sch'ella havess instradau l'uiara, sco sch'ella havess prolunghiu quella, sco sch'ella havess susteniu il fiug digl Holocaust.

Avon nos eglis, veseivel per in e scadin, vegn il mument destruiu il senn positiv ch'in'entira generaziun ha dau a siu agir en in temps da pitgira e ch'ella ha dau vinavon alla figlialonza – e nus naschi suenter l'uiara savein mo contemplar la destrucziun ch'in tal eveniment caschuna en spért ed olma da quels che dubitavan buca lur interpretaziun dil far e demanar dalla totalitad svizra durent la II. Uiera mundiala.

Encunter in D'Amato vi sur mar seschass ereger in reduit, aber il peter ei, ch'ils agens affons e beadis vegnan neu e declaran a lur tats e tattas tgei ch'ei atgnamein capitau durent la II. Uiera mundiala! San ins s'imaginar ina sgnocca pli petra!?

Perleider tegnan ils affons e beadis tuttavia buca perlustig e piculezza quei ch'ei **era** succediu davosdies dil pievel decidius alla resistenza. Ed ils simplificaders portan plogn encunter «la Svizra» ni absolvan ella ab omnibus peccatis, amen!

Sil pli tard cheu cala il spass per la generaziun d'uiara e per gliעד differenzionta si.

Quella situaziun instrumenteschel jeu per sclarir in probelm.

Sche vus scarplis raquents sur d'eveniments vargai, lura survegnis alla fin ina seria banala da schabetgs vivi. Il pugn da vesta dallas persunas participadas ei gl'emprem mument la suletta lenta, v.d. en acziun exista negina unitad da percepziun, sunder mo ruptura perspec-

tivica dil succedent tiegl individi. La vesta individuala dil succedent local ni, en dimensiun pli gronda, el temps.

Il raquent historic scientific secuntenta buca cun ina vesta. La tecnica scientifica filtrescha ils elements ch'ella giudichescha essenzials, metta quels en in context engrondu per buca mo constatar il succediu, anzi saver interpretar quel, v.d. liberar quel dalla banalitat e dar ad el muntada. Ella condensa las vestas e schabetgs multifars ad in raquent consistent e colligia fatgs cun auters. Cheutras prepara ella in camp che lubescha interpretaziun. Il raquent ch'ins transmetta e recepescha sco «historia» ei zatgei auter che quei ch'ins ha percepiu ella situaziun d'acziun. Quella «historia» ei en sia complexitad ina reconstrucziun che transcendescha la realitad e che dat a quella posteriuramein in senn ed ina logica ch'ella possedevea forsa gnanc il mument dall'acziun (logificatio post festum).

A moda exemplarica sa quei cass vegnir dilucidaus vid il cudisch dad *Ernst Leisi, Freispruch für die Schweiz*, nua ch'igl autur seprepresenta sco giuvenil participau che recapitulescha 50 onns pli tard sco professor emeritau sia vesta d'antruras e cunfrunta quella cun las enconuschentschas scientificas dil mument. Buca la qualitat da quei cudisch, mobein quei proceder mereta l'attenziun el context da quest referat.

Leisi transpona regurdientscha dils anno 40 en scienza e sesurvescha cheutier da sia experientscha primara sco pugn d'orientaziun per qualificar experientschas e pretensiuns d'auters contemporans e da scrutaturs allura minorens ni naschi suenter l'uiara.

Avon che filar vinavon stossel far in caraun!

Jeu hai tschentau la damonda dil senn dalla historia. Tgei risposta Vus deis: **ella pratica** calculein nus cun effects ed influenzas dil passau.

Dictons sco: Cu tut ei vargau ein ins pli mals // La historia vegn a giudicar // La historia vegn a giustificiar mei – truar tei // esser responsabels avon il tribunal dalla historia.

Quei munta: ins attribuescha alla historia in giudezi ed in senn, ed als vegnentsuenter buca participai all'acziun vegn attribuiu dretg e competenza dad analisar e valetar a moda competente fatgs historics

ordeifer lur participaziun persunala. Aunc dapli: ils dictums subsume-
schan ch'els vegnien – grazia alla distanza temporala – a saver far quei
aunc meglier ch'ils participai! (*La historia «giudiconta» ni «truonta»*
dils dictums ei secapescha quella ch'ils posteriurs recepeschan).

Cheutier exista ina posiziun populara radicalmein cuntraria che
snega als buca participai scadina legitimaziun da pretender objectiva-
dad da giudezi per lur raquent dil succediu ordeifer igl horizont da lur
participaziun.

Mei interessescha ina tala argumentaziun, essend ella fetg semplia da
structura (e gest muort quei fetg populara) e desastrusa en sias conse-
quenzas. Jeu citeschel: «Igl autur ei naschius igl onn 1918 ed ha sco
sempel schuldau priu part al survetsch activ durant l'entira uiara. El
ha viu ord atgna experienza il secuntener dils Svizzers durant quei
temps critic ed ei cheutras legitimaus da dar in pareri objectiv».

Quei munta: objectivdad sedat ord la percepziun dil fatg entras il
participau (ni ils participai) – «atgna experienza» – ed ord la generali-
saziun da quella – «il secuntener dils Svizzers».

Exprimiu a moda negativa: tgi ch'era sez buca participaus al succe-
diu ei meins ni in summa buca legitimaus ni habels da dar in pareri
objectiv. La formulaziun: «El ha viu ord atgna experienza il secuntener
dils Svizzers durant quei temps critic ed ei cheutras legitimaus da dar
in pareri objectiv» excluda zuar buca che buca participai savessien
era prestar ei, aber el sto buca vegnir prius serius sche siu giudicat
cunterdi a quel dils participai e cheutras habels e legitimai da giudicar
objectivamein.

Disgraziadamein tradescha la Quotidiana dils 18 da zercladur 1997
buca, tgei che nus pigliein a mauns cun la historia dalla II. Uiara
mundiala suenter ch'il davos participau ei morts e cun el tutta legiti-
maziun tier giudicats che ston vegnir prius serius.

Item: ils buca participai possedan silpli la patenta per giudicats sub-
jectivs ch'ei per se da mendra qualitat che quels da participai.

Tuppamein han sper il Leisi aunc auters posteriurs professers, scri-
bents e glieud da saun giudezi fatg tras da giuven l'uiara sco sempels
schul dai. A mi paran consequentamein era quels «cheutras legitimai
da dar in pareri objectiv» sur dil secuntener dils Svizzers ni da napart
da quels durant quei medem temps critic – era sch'els han viu ei auter
ch'il Leisi. P.ex. Frisch. Ils criteris applicai per legitimar Leisi lube-

schan absolutamein buc dad excluder il Frisch ed auters contemporans dil giuven Leisi.

Silpli tard ussa stossel spindrar il Leisi da siu admiratur ed usurpader da sia legitimaziun e competenza! Da schi sempel spért scientific ei Leisi tuttavia buc ed el s'orientescha vid criteris d'objectivada che lubeschan era als posteriurs e buca participai da s'exprimer e giudicar en caussa. Ch'il Frisch ei buca da siu gust ei ina caussa – l'otra ei ch'el confrunta sia percezziun ed interpretaziun dil temps d'uiara a moda discussiv-argumentativa cun autras da siu temps e da pli tard e ch'el argumentescha formalmein correct encunter il Frisch. Quei ei recl, sia argumentaziun ei raziunala e q.v.d. discutabla.

Cuortamein detg: l'absurditad da fundamentar objectivada da giudezi sin participaziun ei aschi evidenta che nus astgein surschar ella als tgapers respectiv alla finiastra d'opiniuns dalla Quotidiana che ha stampau aunc autras stupiditads (Dus frars Meienberg d'Arnold Guillet 15.4.97).

Aber nus stuein ventilar il scopo da tals exerchezis – e quel ha da far zatgei cun la sura citada cultura historica dil temps present. Cheu vegn sespruau da preservar ina generaziun dalla petra trumpada colliada culla differenziaziun ni schizun destrucziun dil mitus dalla Svizra schubra, humana ed innocenta. Quei ei legitim, tonpli che tuts vegnan fiers entir-entratgs el medem sac da miarda ed ugliedai da pagar ils debits morals e pecuniars dad in tschuppel che ha – schurmegiai dil reschim plenipotenziar e dalla censura civila e militar – trafficau davos dies senza consentiment ni saver da milliuns Svizzers.

Quei fatg sveglia rabia viers il D'Amato ed igl Eizenstat e pér da dretg encunter accusaders simplificaturs en l'atgna scheina. Ed en quella situaziun astga buc esser ver ni sto esser da minima impurtonza quei che ei sper tontas ovras da humanitad e ton spért da resistenza e sacrifezi **era succediu** en la medema Svizra duront la medema II. Uiara mundiala.

Miez tschentaner pli tard va ei vess dad acceptar quei ch'ins ha tschelau e vess da schar destruir ina schientscha naziunala ed individuala da fiastas tgirada buca mo da nus. Jeu fuss buca surstaus sche la catscha sigl infam vegness instradada ed a mi para il mument manei-vels che la disgraziada teoria dalla congiuraziun da gedijs, framassuns e marxists per la perdiziun dil mund survegn nova veta e forza perniciousa.

Ni alv ni ner san rectificar la caussa. Mo savida amplificada, differenzionta e migliurada san menar nus ord il lamber malemperneivel dil mument. Ils donnegiai per cuolpa da Svizzers vivs ni morts ein legitimai da pretender da nus quei ch'ei possess lur e quei ch'ei dretg e descha en ina societad civilisada, seigi gedijs, zagrenders, vagants ni tgi che vegli.

La historia ei buca gesta – ni viers ils contemporans ni viers ils vgnentsuenter – talas categorias appartegn buc ad ella ch'ei ni derschadra ni alibi. Giustia, dretg e descha ein categorias humanas, buca dalla historia. Quei munta: La historia ei in abstractum che stat buca neu per quei ch'ei succediu – mo carstgauns san far quei. La historia secumpona dad in diember infinit da schabetgs che nus regurdein, als quals ils carstgauns emprovan da dar in senn per s'orientar e cheutras surportar il buordi dalla realitad. Giustia san mo carstgauns pretender da carstgauns, ed el cass present setracta ei dalla damonda, schebein ils milliuns Svizzers buca participai ni buca responsabels dil succediu ils anno 40 vulan pagar il deivet dils culpons e recitar mea culpa. L'executiva statala ha gia – ord raschun politica – dau sia risposta culla proposta d'in fondo, ed ils banchiers cun lur fondo – ord raschun economica. Co la tiarza iniziativa, la Blocheriana ei da giudicar – honni soit qui mal y pense!

La historia ei buca derschadra, e sche nus sesentin el mument sco en ina sala da dertgira, lu buca per cuolpa dalla historia, mobein muort nies basegns da dar alla historia nosa in senn ed ina dignitad che lubeschan a nus da viver cun tgau ad ault ella communitad dalla naziun Svizra e mundiala.

Tonpli remarcabel ei en quei mument da pitgiras, ch'ei dat da nossas instituziuns che desistan sin argumentaziuns absolut valablas per giustificar igl agir d'antruras e metter en meglier uorden noss'atgna casa.

Ils anno 1940 ha il suprem Grischun, Gaudenz Canova, tenui siu plaid presidial d'avertura dil Cussegl grond. Ei era uiara, la Svizra tschinclada, la censura civila e militar senza remischnun. Sin camond da surengiu astga siu plaid buca vegnir prius el protocol e secapescha buca derasaus sin autras vias. Far renfatschas alla legislativa grischuna fuss en consideraziun da talas cundiziuns da prighel e pressiun ureidi. La situaziun absolve ella.

Dapi lu ein 57 onns stuli e nus savein oz, che la critica, ils quitaus e las admoniziuns da Canova eran absolutamein giustificai. Ultra da quei sesanflein nus il mument en ina situaziun politica ordvart sensibla nua ch'igl entir mund mira a nus silla detta. Il Cussegl grond dat a sesez la schanza da far quei ch'il pli sempel respect da sesez pretenda: integrar il plaid d'in siu president curaschus e clarvesent en temps difficils el protocol – nua che tals plaids han lur liug natural. Aber: la majoritad ha buca vuliu ei, il plaid seigi enconuschents gia dapi 17 onns!

Ha, ha, ha! Cons cussegliers gronds, pigns, maghers ni grass da 1997 buca socialdemocrats han legiu il famus plaid da Canova? 5, 10? E cons Grischuns il plaid publicau ella BZ da 1980? 100, 500?

Enstagl far suenter 57 onns ina reverenza suverana d'hommes d'état viers il Canova e cheutras demonstrar dignitad ei nossa legislativa se-decidida per la beffa e ha demonstraun in manco total d'instinct politic, da respect vier seseza e viers in dils ses che vegn zitaus oz ed el futur ella historiografia sco exempel d'indubitabla resistenza politica, militar, spirtala e morala. E scadinaga ch'el vegn zitaus vegnan ils scribents ad annotar ch'il Cussegl grond Grischun hagi snegau 1997 da recepì posteriuramein siu plaid el protocol. Sco ina roda-mulin vegn la reproscha a pender vid il culiez da nossa legislativa che quadrescha aunc sia simplicitad tut autra che sontga cun alzar l'AUNS a dignitad presidiala.

Item: jeu sedamondel schebein la historia hagi en general ni special in senn. Ha ella in, lu sa ella esser magistra. Ventileschel jeu siu success sco magistra, lura engartel negin senn che tunschess sul péz dil nas da quels ô che spassegian lur gravitad d'homme d'état che zambregian vid la historia.

Suenter che la mort dalla filosofia dalla historia, v.d. dil senn da quella vegn perdegada giud mintga clutger fitta scadin ora ella tenor siu agen gust. Ina tala – pardon – 'Beliebigkeit' ei denton fatala ella situaziun presenta.

Nus gests avon Diu ed il mund dad ier essan buca disai d'esser tgisai e stuein oz sut pressiun d'anoviars acceptar ils effects dil vargau sil present. El spieghel tarlichont da nossa concepziun dalla historia svizra havein nus mirau tochen alla tschoccadad. Ussa vegnin nus re-

gurdai vid la part davos meins plascheivla da quei medem spieghel – e quei caschuna a fetg biars fetg gronda peina. Quella peina stuein nus viver per puspei anflar la via tiel mund – e cheutras tier nusez, per saver returnar ad ina dignitad naziunala e burgheisa che lubescha a nus luschezia. Reussin nus quei process da renovaziun vegn il mund buc a snegar a nus la stema. Quei process basegna ils sabis vegls ed ils giuvens sabiuts, drova la savida dils ins e las energias dils auters per reussir il passadi, drova la precauziun dils ins ed il pass temerari dils auters. Il curtin dalla beadientscha po esser emperneivels, aber il cuors dil temps ei in'aventura senza reit da segirtad, senza retuorn – e senza remischun. Historia ei la regurdientscha da quell'aventura frenada ni sfrenada.